

Apolonia Głowacka

Spuścizna naukowa zapomnianego pedagoga i bibliografa wielkopolskiego Antoniego Karbowiaka w zbiorach Biblioteki Głównej UAM

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Biblioteka 3/45, 295-306

1963

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Apolonia Głowacka

**SPUŚCIZNA NAUKOWA
ZAPOMNIANEGO PEDAGOGA I BIBLIOGRAFA WIELKOPOLSKIEGO
ANTONIEGO KARBOWIAKA
W ZBIORACH BIBLIOTEKI GŁÓWNEJ UAM**

Utarł się mylny pogląd, że Wielkopolska wyróżnia się wielkimi sukcesami w dziedzinie gospodarczej, natomiast osiągnięcia z dziedziny nauki i sztuki słabiej tu docho-
dzą do głosu. Że tak nie jest, dowodzą fakty odkrywania w
ostatnich czasach zapomnianych i niedocenianych wielkopol-
skich uczonych, filozofów, artystów.

Takim właśnie zapomnianym uczonym jest Antoni Karbo-
wiak, historyk wychowania, pedagog i bibliograf, urodzony
10 stycznia 1856 r. w Dąbrowie w powiecie krotoszyńskim.
Jako syn chłopski, pozostawiony własnym siłom, z uporem
przedzierał się przez trudną, najeżoną przeszkodami drogą
nauki w gimnazjum krotoszyńskim, a później śremskim. Ustrój
burżuazyjny nie oszczędził mu trudności, jakie zwykle po-
konywać musiały zdolne dzieci ludu, chcąc zdobyć wykształ-
cenie. Z braku środków utrzymania zarabiał na życie udzie-
laniem korepetycji. Egzamin dojrzałości zdał w 1880 r. w
Śreмі. Posłuszny życzeniom rodziców studiował, wbrew prze-
konaniu, przez jeden rok teologię w Würzburgu. Po śmierci
matki przeniósł się jednak do Krakowa na studia filozoficz-
ne, zgodnie ze swoim zamiłowaniem, czym naraził się jednak

rodzinie, która odmówiła mu jakiegokolwiek pomocy w dalszych studiach. Środki na utrzymanie zmuszony był więc zdobywać nadal przez udzielanie korepetycji. W 1886r. ukończył studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, uzyskując stopień doktorski. Od 1888r. pracował jako nauczyciel w gimnazjum w Krakowie, następnie w gimnazjum w Wadowicach, a od 1893r. do końca życia w Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie. Pojmując bardzo poważnie swoje obowiązki nauczycielskie, znalazł mimo to czas na poważne badania naukowe w zakresie dziejów oświaty w Polsce. Jednocześnie, od 1905r., jako docent prywatny wykładał historię wychowania i pedagogikę na Uniwersytecie Jagiellońskim, nie otrzymując za wykłady wynagrodzenia. Dopiero po blisko 15 latach bezinteresownej pracy po habilitacji, na kilka tygodni przed śmiercią otrzymał Antoni Karbowski nominację na nadzwyczajnego profesora UJ. Zmarł po krótkiej chorobie, 27 lipca 1919r., w Makowie. Pochowano go w Krakowie.

Uczony ten, o rzadko spotykanej pracowitości i wydajności, pozostawił w spuściźnie 80 prac z zakresu historii oświaty w Polsce oraz pierwszą polską Bibliografię Pedagogiczną. Zasiłki jego polegają nie tylko na wykryciu i opracowaniu ogromnej ilości źródeł oświetlających dzieje oświaty w Polsce, ale także na tym, że wysunął samodzielne poglądy na zadania, przedmiot i metody badań historii wychowania.

Karbowski był w życiu swym, jak i w poglądach szczerym demokratą i dawał temu wyraz w swoich pracach. Bada-

jąc przeszłość oświaty w Polsce dostrzegł, że wychowanie jest zjawiskiem, które rozwija się w społeczeństwie w ogniu walk klasowych. Szczególną uwagę zwrócił na walkę rozgrywającą się na odcinku oświaty między szlachtą a ludem. Osobną rozprawę poświęcił zgubnym wpływom przywilejów szlacheckich na rozwój kultury narodowej¹. "Przywileje szlacheckie były jakby zimną wodą na żywe, powszechne pragnienie oświaty" - pisze Karbowski². W swym głównym dziele pt. Dzieje wychowania i szkół w Polsce... śmiało dowodzi, jak to antyplebejuszowskie ustawodawstwo z 1434r. stawało się coraz bezwzględniejsze, jak coraz bardziej zamykało drogę do oświaty synom chłopskim³. W związku z tym wypowiada pogląd, że "groźnemu uciekaniu sił roboczych ze wsi należało zapobiegać poprawą doli i niedoli ludności roboczej, a środki, których się chwycono do uleczenia tego złego, były bezprawiem, które miało się zemścić dotkliwie na całym organizmie społecznym"⁴.

Karbowski obliczył, jakie skutki ujemne pociągnęły za sobą przywileje szlacheckie w zakresie udziału w studiach wyższych. Jego zdaniem uwydatniło się to najjaskrawiej w składzie uczniów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1434 do 1510. Na podstawie żmudnych obliczeń wykazał, że wśród uczniów narodowości polskiej była prawie sama młodzież mieszczańska i szlachecka, a brakło chłopskiej⁵. Podobne wypowiedzi Antoniego Karbowskiego, świadczące o jego postępowej postawie, rozsiane są po różnych jego pracach. Publikował je zaś w okresie, kiedy w środowisku krakowskim, a zwłaszcza na Uniwersytecie, stanowiącą przewagę miały żywiły reakcyjne.

Mimo że warunki życiowe zmuszały Karbowiaka do przebywania poza granicami Wielkopolski, był on szczerze przywiązany do swojej dzielnicy, interesował się jej życiem społeczno-kulturalnym i poświęcił sporo prac ziemiom zaboru pruskiego. Czujnie śledził historiografię pruską dotyczącą Wielkopolski, odpierał jej ataki na kulturę i polskość tych ziem oraz, w oparciu o źródła historyczne⁶, demaskował kłamstwa historyków pruskich. Karbowski wykazał źródłowo, że szkoła pruska nigdy nie była dobrodziejstwem narodu polskiego, co nam próbowały wmówić Prusy i usłużyć im historiografie⁷. Kilkakrotnie zabierał głos na łamach pism w obronie polskości języka w zaborze pruskim. Kiedy historycy pruscy, opierając się na jednostronnym materiale, zaatakowali działalność Komisji Edukacji Narodowej, Karbowski stanął w jej obronie i w obszernej polemice, prowadzonej w języku niemieckim, wykazał niewłaściwość ich metod pracy oraz brak obiektywizmu wywołany nienawiścią do Polaków oraz szowinizmem⁸.

Karbowski interesował się żywo sprawami młodzieży i dał temu wyraz w kilku pracach. W obszernej publikacji przedstawił szczegółowo życie rozproszonej akademickiej młodzieży polskiej za granicą w latach 1795-1910. Opisał szczegółowo jej studia, zrzeszenia, prądy i stronnictwa polityczno-społeczne oraz wydawnictwa⁹.

Osobną pracę poświęcił strajkowi uczniów szkół średnich w czasie rewolucji 1905r. w Królestwie Polskim, zaznaczając swój pozytywny stosunek do tego ruchu i cytując odezwę młodzieży rozpoczynającą się od słów: "Przez wię-

zienne mury szkoły carskiej doszedł do nas okrzyk ludu robotniczego [...].¹⁰

Karbowiak w pełni zrozumiał rolę naukową bibliografii i dlatego zużył dużo sił i czasu na prace bibliograficzne z zakresu pedagogiki. Odczuwał on głęboko fakt, że współczesne polskie piśmiennictwo oświatowe pozostawało w zależności od zagranicy z powodu nieznaności dorobku rodzimego. Temu stanowi rzeczy miała położyć kres Polska Bibliografia Pedagogiczna. Obejmowała ona cały dorobek naszego piśmiennictwa w dziedzinie wychowania i oświaty, a więc nie tylko dzieła zwarte, lecz także prace drukowane w czasopismach i dziennikach, a nawet materiał rękopiśmienny już zarejestrowany. Uwzględnił również zagraniczną literaturę pedagogiczną o tyle, o ile wywarła ona wpływ na polską myśl pedagogiczną. Karbowiak chciał w ten sposób dać przegląd naszego piśmiennictwa w dziedzinie wychowania i oświaty, aby, przy uwzględnianiu wyłącznie powag i źródeł obcych, nie pomijano prac polskich.

W Bibliografii Pedagogicznej zastosowano układ rzeczowo-alfabetyczny z szeroko przeprowadzonymi odnośnikami, co ułatwia odszukanie poszczególnych pozycji. Zakres treści jest bardzo szeroki, obejmuje nie tylko historię i teorię wychowania, lecz również nauki pomocnicze. Pod względem terytorialnym uwzględnia całą Polskę historyczną, uzupełniając bibliografię wykazem podręczników rosyjskich, ruskich i niemieckich, o ile one wpływały na urabianie umysłowości polskiej.

W druku ukazała się Bibliografia Pedagogiczna za lata

1901-1910. Całość w rękopisie nabyło Ministerstwo Oświaty. Rękopis ów znajduje się obecnie w zbiorach rękopiśmiennych Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Zawiera on 14 tomów w układzie alfabetycznym.

We wspomnieniu pośmiertnym napisano o Antonim Karbowskiu, że "[...] gdyby nic więcej nie był w spuściźnie naukowej zostawił, jak tylko Polską Bibliografię Pedagogiczną, to już przez to samo zyskałby sobie tytuł do nieśmiertelności". Lecz tenże autor i biograf stwierdził jednocześnie, że "współczesność nie była hojną w zewnętrznych przejawach uznania dla cichego i skromnego pracownika na nieuznawanej i mało uprawianej niwie pedagogicznej"¹¹. Te ostrożne słowa są odbiciem i potwierdzeniem niechętnego stosunku do naszego wybitnego uczonego reakcyjnego środowiska krakowskiego, które dało mu katedrę na kilka tygodnie przed śmiercią, czyli dopiero wtedy, kiedy nie mógł już jej objąć.

Dziś, kiedy nauka w obecnym ustroju rozwija się tak bardzo odmiennie w stosunku do tej, którą niestrudzenie badał i sprawiedliwie oceniał w myśl swoich postępowych poglądów Antoni Karbowski, wydobywamy jego pracę i zasługi z zapomnienia. Jesteśmy przeświadczeni, że zasługuje on w pełni na to, aby stać się postacią bliską naszemu społeczeństwu.

Wobec budzącego się zainteresowania dla twórczości Antoniego Karbowskiaka oraz licznych zapytań o jego dorobek naukowych, publikujemy jego cenną i obfitą spuściżnę naukową, przechowywaną w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, z podaniem sygnatur.

**Dzieła zwarte Antoniego Karbowiaka i jego artykuły
z czasopism w zbiorach Biblioteki Głównej UAM**

Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich. Cz.1. od 966-1363; T.2. Wieki średnie Cz.2. - Okr. trzeci od 1364-1432r. T.3. Wieki średnie Cz.3 od 1432-1510 /w rękopisie/. Petersburg 1899 s.339, 490, 565.	103822 II
BC
Historiografia pruska o szkołach w ziemiach polskich. Lwów 1912 "Muzeum" s.59-83.	107995 II
Listy w sprawie wystawy rzeczy szkolnych polskich w Lwowie od r.1740-1899. Lwów 1894 s.232.	262538 II
Młodzież polska akademicka zagranicą 1795-1910. Kraków 1910 s.XIV, 435.	103737 II
O książkach elementarnych na szkoły wojewódzkie z czasów Komisji Edukacji Narodowej. Odb. z "Muzeum" 1898 s.102.	102819 II
O rektorach Uniwersytetu Kazimierzowskiego i Jagiellońskiego w Krakowie. Kraków 1887 Kron.UJ s.63.	104081 III
Obiady profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w XVI i XVIII wieku. Kraków 1900 s.64.	103451 II/13
Pierwsze polskie czasopismo pedagogiczne. Dodatek 8. do "Muzeum" 1911 s.437-47 i odb. Lwów 1911 s.39.	167607 II
Bibliografia Pedagogiczna. Lwów-Warszawa 1920 s.340.	101689 II
Polskie czasopisma pedagogiczne. Warszawa 1912 s.113.	261036 II
Problem wychowania narodowego w dzielnicy pruskiej. Kraków 1913 s.30.	130384 II
Rozproszenie młodzieży szkolnej krakowskiej w r.1549. Kraków 1900 s.38.	103451 II/14

- Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich. Lwów 1899 s.56. 260942 II
- Szkoły Diecezji Chełmińskiej w wiekach średnich. Toruń 1899 s.123. 179832 II
- Szkoły parafialne w Polsce w XIII i XIV wieku. Kraków 1896 s.69. 280202 II
- Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884-1908. Kraków 1909 s.188. 95430 II
- Wychowanie Fizyczne Komisji Edukacji Narodowej. Lwów 1903 s.90. 102818 II
- Zwei Kämpfe für der Wahrheit. Eine Flugschrift gegen einen Berliner Schulgeschichtsschreiber. Kraków 1914 s.71. 280218 II
- Ustawy bursy krakowskiej "Jeruzalem" /1453-1841/. "Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce". Kraków 1890 s. 86-169 i odb. Ac.1607⁴
- Protokoły procesu Ks.Andrzeja Czarnkowskiego z r.1549 i 1550. Odb.z t.X. "Archiw.do dziejów literat.i oświaty w Polsce". Kraków 1900 s.24. Ac.1607⁴
- Wizyta szkół gimnazjalnych w 4 nowych departam. Ks.Warszawskiego w r.1810. Odb.z "Archiw.do dziejów literatury i oświaty w Polsce". Kraków 1901 s.89. Ac.1607⁴
- Studia Statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego od r.1433-1510. Extrait du Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie 1904, 28-34. Patrz: "Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce", t.XII. Kraków 1905 s.82. Ac.1607⁴
- Piotra Stańcziusa Gymnasii Pinczoviensis Institutio. Odb.z T.XII "Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce". Kraków 1912 s.26. Ac.1607⁴

- Sprawozdanie działu sztuki na wystawie krajowej w Krakowie. "Biblioteka Warsz." 1887 t.4, s.229-238. 197537 II
- L'école polonaise des Battignoles. Trad. du polonais par J.Fraenke. Extrait du Bulletin polonais. Paris 1910 s.50. 96666 II
- Ilustracje polskie życia uniwersyteckiego XVII i XVIII wieku. Kraków 1887 s.19. Uzb. z "Czasu". 99458 V
- Kilka uwag o uwzględnieniu historii sztuki w szkołach średnich. Kraków 1887. Odb. z "Czasu". 99458 V
- Nasi żydzi a nasz język. Odb.z "Czasu" Kraków 1891 s.13. 99458 V
- Szkola katedralna Kujawska w wiekach średnich. Kwart.Histor. 1900 s.663-777. 95405 II
- Ułamek z pamiątnika profesora Uniwersytetu Krakowskiego z początku XVII wieku. Kwart. Histor. 1900 s.221-229. 95405 II
- Mieszkania żaków krakowskich w XIV do XVI wieku. Odb.z "Muzeum" 1887 s.43. 95430 II
- O wychowaniu młodzieży naszej w duchu narodowym. "Muzeum" 1895 s.411-422. 95430 II
- Bydgoszcz a Pakość. "Muzeum" 1897. Odb. Lwów 1897 s.25. 95430 II
- Obrazek wizyty szkół gimnazjalnych Ks.Warszawskiego. "Muzeum" 1897 s.615-622. 95430 II
- Materiały ilustracyjne do dziejów pedagogiki i szkół w Polsce. "Muzeum" 1901 s. 427-442. 95430 II
- W sprawie badań dziejów wychowania i szkół w Polsce. Odezwa Komisji do badań dziejów literatury i oświaty w Polsce. "Muzeum" 1901 s.309-316. 95430 II
- Szkola pruska w ziemiach polskich. "Muzeum" 1903 i odb. Lwów 1904 s.150. 95430 II
- Kobieta w Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku. "Muzeum" 1904 s.213-214. 95430 II

- Konwikt szlachecki z czasów Komisji Edukacji Narodowej. "Muzeum" 1904 s.109-111. 95430 II
- Z działalności Stanisława Staszica jako członka Komisji Edukacji Narodowej. "Muzeum" 1904 s.328-330. 95430 II
- Doroczne powszechné święta dobrodziejów młodzieży szkolnej Komisji Edukacji Narodowej. "Muzeum" 1905 s.700-702. 95430 II
- Ks. Ignacy Pawluśkiewicz i jego dzieło pedagogiczne z r.1771. "Muzeum" 1905 s.840-907. 95430 II
- Materiały do dziejów Komisji Edukacji Narodowej. "Muzeum" 1905 s.695-702. 95430 II
- Obecne systemy wychowawcze na ziemi polskiej w 3 zaborach. "Muzeum" 1905 s.547-575. 95430 II
- Olizarowski o edukacji. "Muzeum" 1905 s.321-433 i odb. Lwów 1905 s.17. 95430 II
- Niechowici a oświata. "Muzeum" 1906 s.428-456. 95430 II
- Pierwiastek patriotyczny w pedagogice Komisji Edukacji Narodowej. "Muzeum" 1906, I, s.433. II, s.8. 95430 II
- Rusyfikacja i bojkot szkół w Królestwie Polskim. "Muzeum" 1907, II, s.263, 427, 572. 95430 II
- Ruch pedagogiczny w Królestwie Polskim w dobie bojkotu. "Muzeum" 1908 s.30, 161, 185. 95430 II
- Towarzystwo polskiego Muzeum edukacyjnego. "Muzeum" 1909, II, s.136-139. 95430 II
- Kazimierz Brodziński na niwie wychowawczo-oświatowej. Dodatek 6 do "Muzeum" 1910 s.133-206. 95430 II
- Stan badań na polu dziejów wychowania, szkół i nauk w Polsce. Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 1900 s.60. 101398 II
- Strój żaków Uniwersytetu Jagiellońskiego w wieku XV i XVI. "Przegląd Powszechny". Kraków 1886 s.209-215. 95441 II

- Ubiory profesorów i uczniów w Uniwersytecie Jagiellońskim w związku z współczesnymi zwyczajami /1864-1889/. Odb.z Przeglądu Powszechnego. Kraków 1889 s.104. 95441 II
- Ruch naukowo-literacki nauczycieli szkół wyższych w ostatnich 25 latach. Przegląd Powszechny 1892 s.413-431. 95441 II
- Wykształcenie w szkole laików zwłaszcza Piastowiczów /966-1364/. Przegląd Powszechny 1897 s.410-433. 95441 II
- Klecha wieku XVI. Przegląd Powszechny 1898 s.370-378. 95441 II
- Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej w świetle systemów pedagogicznych XVIII wieku. Przewodn.nauk i liter. 1907 nr 2 i nast. 95491 II
- Dzieje edukacyjne Polaków na obczyźnie. Lwów 1910 s.239. Odb.z Przewod.nauk.i liter. Lwów 1910 s.239. 95491 II
- U źródeł odrodzenia narodowego na Śląsku Górnym. Odb.ze "Świata Słowiańskiego". Kraków 1908 s.25. 95690 II
- Spóźnienie blisko półwiekowe. Uwagi o książce i z powodu książki Bizonia pt. Historia wychowania /Wypisy historyczno-pedagogiczno/. "Wychowanie w domu i szkole" 1914, 1, s.138-148. 96261 II
- Grzegorz z Szamotuł. Wielka Encyklop.Illustr. Warszawa 1899. 104005 III BC

PRZYPISY

¹ A. K a r b o w i a k, Przywileje szlacheckie i ich wpływ na rozwój oświaty w Polsce. "Muzeum" 1905 s.18.

² Tamże, s.129.

³ A. K a r b o w i a k, Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich. T.3, cz.3 Lwów 1923.

- 4 **Tanże**, s.504.
- 5 **Tanże**.
- 6 **A. K a r b o w i a k**, Historiografia pruska o szko-
łach w ziemiach polskich. Lwów 1912.
- 7 **A. K a r b o w i a k**, Szkoła pruska w ziemiach po-
skich. "Muzeum" 1903.
- 8 **A. K a r b o w i a k**, Zwei Kämpfe für die Wahrheit.
Kraków 1914.
- 9 **A. K a r b o w i a k**, Młodzież polska akademicka za-
granicą 1795-1910. Kraków 1910.
- 10 **A. K a r b o w i a k**, Rusyfikacja i bojkot szkół w
Królestwie Polskim. "Muzeum" 1907 II, s.263-427, 572.
- 11 **J. J a k ó b i c**, Antoni Karbowski. "Muzeum" 1919
z.10, s.489.